

Світлана Якобчук (Київ)

ЛИСТУВАННЯ ФЕДОРА ПАВЛОВИЧА МАТУШЕВСЬКОГО З УКРАЇНСЬКИМИ ПИСЬМЕННИКАМИ У ФОНДАХ КИЇВСЬКИХ АРХІВІВ

Кінець XIX – початок XX століття були часом пробудження української нації, відродження національної культури та громадсько-політичного життя. У досить складних та несприятливих умовах торували свій творчий шлях видатні представники національного руху – вчені, письменники, поети, митці, публіцисти, журналісти. Взагалі українська інтелігенція все голосніше заявляла про себе.

У вирі тогочасного громадсько-політичного та культурного життя самовіддано працював і Федір Павлович Матушевський. Талановитий публіцист, один із засновників видавництва «Вік», редактор щоденної газети «Громадська Думка», співробітник часопису «Рада» та багатьох журналів, голова київської «Просвіти», людина з досить широким полем діяльності – він усе своє життя присвятив літературно-критичній роботі і справі відродження української культури та державності. Федір Матушевський був особисто і заочно знайомий з видатними письменниками і митцями: Олександром Кониським, Михайлом Старицьким, Марком Кропивницьким, Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським, Борисом Грінченком, Олександром Олесем, Лесею Українкою, Оленою Пчілкою, Ольгою Кобилянською, Наталією Кобринською, Марією Заньковецькою, Миколою Садовським та багатьма іншими. Його перу належать літературно-критичні праці про Тараса Шевченка, Олександра Кониського, Володимира Самійленка, Анатолія Свидницького, Володимира Антоновича тощо.

Федір Павлович Матушевський залишив по собі велику творчу та чималу епістолярну спадщину, особливе місце у якій посідають кореспонденції, адресовані представникам українського художнього слова. У нашій статті ми ставимо за мету здійснити джерелознавчий аналіз листування публіциста з українськими письменниками, яке знаходиться у фондах київських архівів, визначити його основні сюжети, тематику та значення для дослідження культурного життя України та історії вітчизняної літератури. Більшість з цих листів ще не досліджувалася як окреме джерело і не залучалася до наукового обігу, що надає публікації актуальності та новизни.

Листування Федора Матушевського з представниками українського літературного процесу практично не потрапляло на сторінки наукових видань. Так, опубліковано тільки один лист до Лесі Українки [див.: 7], та сорок три до Олександра Лотоцького [18; 302–358]. Посилання на кореспонденції до Євгена Чикаленка та Сергія Єфремова знаходимо у дисертаційному дослідженні Інни Старовойтенко [див.: 9] та статті О. Руденко [див.: 8].

На сьогодні виявлено 36 листів публіциста до українських літераторів, з яких 21 написаний Федором Матушевським і 14 адресовано йому. Вони зберігаються у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та у Центральному державному історичному архіві України (м. Київ). В особових фондах Інституту літератури знайдено епістолярії до Олександра Кониського (2) та Ольги Кобилянської (4), а також лист Марка Кропивницького до Федора Матушевського. В Інституті рукопису НБУВ зберігається 15 кореспонденцій, адресованих Борису Грінченку, а у ЦДІА України виявлено особовий фонд Федора Павловича Матушевського, де містяться листи від Бориса Грінченка (7), Ольги Кобилянської (3), Володимира Винниченка (1), Наталії Кобринської (1) та Олександра Олеса (1).

Найчисельнішим і найкращим за станом збереження є листування з Борисом Грінченком. Федір Матушевський знав письменника особисто, їх пов'язувала праця для видавництва «Вік», участь у редакціях україномовних газет «Громадська Думка» та «Рада». Листування з Борисом Дмитровичем тривало протягом 1902–1910 років. У комплексі епістоляріїв виявляємо листи (1–2 аркуші), листівки, записки. Основними сюжетами цих кореспонденцій є події побутового характеру, за якими можна уточнити ряд фактів життєвого шляху та діяльності Федора Матушевського. Так, маємо відомості, що

у 1905 році він працював інспектором шкіл у Вовчанському повіті Харківської губернії, поєднуючи службові справи з літературною працею [6; 11–12].

Поряд з цим натрапляємо на інформацію щодо літературного та культурного процесу в Україні. Зокрема у листі за 1903 рік міститься переклад на російську мову поезії Бориса Грінченка «На батьківщині», переписаний публіцистом з двадцять восьмого номера часопису «Северный Край». Ми можемо визначити ім'я перекладача (Василь Смирнов) і прочитати текст вірша [6; 17]. З наступних кореспонденцій отримуємо відомості про схвальний відгук Федора Матушевського на повість письменника «Під старими вербами», що навесні 1902 року друкувалася на сторінках журналу «Київська старовина». Тут же згадується збірка Бориса Грінченка «Драми і Комедії», яка цього ж року була видана у Чернігові. Зі змісту листівки, датованої березнем 1902 року, можемо зробити висновок, що ця книга зацікавила українську громадськість, а також визначити передплатну ціну за примірник. Вона становила – 1 карбованець 30 копійок [6; 19].

З листів Бориса Грінченка дізнаємося, що в липні 1904 року він працює над укладанням словника української мови, який вийшов друком у Києві в 1906–1907 роках [11; 1]. Також дописувачі спілкуються, щодо обміну літературою: письменник просить надіслати йому книжки та позичити для роботи журнали «Київська старовина». З останньої із виявлених кореспонденцій, датованої 9 вересня 1909 року, довідуємося, що у цей час Борис Грінченко з дружиною виїхав на лікування та відпочинок до Італії, а також адресу, за якою вони проживали.

Добре збереглися листи, надіслані публіцистом Ользі Кобилянській, а от зворотні кореспонденції мають значні пошкодження тексту, тому важко, а подекуди навіть неможливо, реставрувати зміст. Хронологічно листування (виявлено 7 одиниць) Федора Матушевського з письменницею охоплює період з 1899 по 1901 рік. У ньому переважають літературознавчі сюжети, проблеми видання творів Ольги Кобилянської та інших книг, а також описи подій культурного життя України.

Характерною особливістю першого листа письменниці, датованого 1899 роком, є надзвичайна художність та ліричність, здається, що він схожий на частину літературного твору. В той час вона перебувала у Гадячі і улітку планувала приїхати до Києва. У кореспонденції Ольга Кобилянська описала свої враження від Російської імперії (на жаль через пошкодження не можна повністю відтворити текст листа): «В міні прокида єсь туга за своїм краєм. Я думаю, що се тому, що отсі велечезні простори, з котрих складаєт-ся Россія – самі повні сірої туги. Она на них так широко розстелилася, що все мусить потонути в ній. ... Знаєте – чоловік, що вродився і виріс в горах, він почуває себе мов без опіки в степах. ... Ідучи сюди – ми їхали і ночею. Я не спала. Округ мене було тихо... Я підійшла до вікна і дивилась... Она була ясна і тиха. [Зда]ється – така тишина і безгомінність може лиш [по] степах панувати, що може там безпокоїтись? І я бачила у сіяєві місяця, як з тої тишини і пущі туга виростала. Як она розстелювалася, розливалася далеко далеко, і як її сірі-прозорі рамена піднимались до небес, а оно лякливо від неї в гору убігало... . Було живе – на нім миготіли [з]орі, дрібним сміючимся блеском, а она бул[а] одностайна, смутна і глуха. Ніяк було ему за неї схилитися... За те она до людей добиралася. І до мене. І я ходжу похмура, майже хора»* [13; 13в–2]. Тут же письменниця дає поетичний опис гірської ріки Черемош, порівнюючи її з Дніпром, яке б дуже хотіла побачити.

Цей лист справив надзвичайне враження на Федора Павловича Матушевського, бо у своїй відповіді він наголосив, що той пробудив у його душі «всі кращі почуття». Взагалі можна сказати, що між дописувачами склалися дуже приязні й теплі стосунки.

На початку січня 1900 року публіцист повідомив Ользі Кобилянській, що у видавництві «Вік» розглянули її новели, але, за відсутності дозволу цензури і коштів, їх ще не розпочали друкувати. У цей час до видання готується збірник поезій «Вік», який почали публікувати через місяць. Поряд з цим маємо відомості про виступ Лесі Українки на вечорі в українському літературному товаристві. Поетеса прочитала доповідь про творчість письменників Буковини, звернувши увагу і на літературний доробок Ольги Кобилянської. Крім того, дізнаємося про

*Текст цитат подано згідно норм сучасного правопису. Мовностилістичні особливості, авторську лексику та написання окремих слів і виразів збережено відповідно до оригіналу.

гастролі у Києві театрального колективу Панаса Саксаганського, який названо «найкращою українською трупною, в котрі[й] беруть участь корифеї сучасного театру...» [1; 1зв–2зв].

У наступному листі Ольги Кобилянської ми натрапляємо на інформацію, що вона розпочала працювати над повістю для «Київської старовини». Письменниця вирішила писати її німецькою мовою, а потім перекласти українською, щоб твір можна було видати і за кордоном. Працю вона планувала надіслати до журналу восени-взимку 1900 року. Тут же Ольга Юліанівна звертає увагу Федора Матушевського на свій нарис «Під голим небом», надрукований у IX книжці «Літературно-Наукового Вісника» і просить дати на нього відгук.

У вересні 1900 року Ольга Кобилянська повідомила, що отримала літературну премію, яку планує витратити на поїздку до Відня, а також закінчила повість для «Київської старовини», яку в цей час перекладає на українську мову. Вона знову повторює прохання дати відгук на нарис «Під голим небом». Крім того, ми дізнаємося, що цього місяця у Німеччині вийде друком збірник новел малоруських письменників, куди увійдуть і її твори.

З подальших листів Федора Матушевського довідуємося, що нарис Ольги Кобилянської отримав позитивний відгук. Ознайомившись з твором, публіцист написав наступне: «Нарис сей, як і взагалі Ваші твори, має на собі відбиток таланту, робить вражінне, місцями сильне вражінне, там, де описуєте безкрай степ... Але, пробачте, моя щира приятелько, – в душі лишається щось смутне, неясне, як смутна вся та картина їмлиста, однотонна, безбарвна» [2; 2]. Єдиними його недоліками названо недосконалість форми та мови, що можливо викликано друкарськими помилками [2; 2]. Поруч з цим маємо інформацію, що у середині 1900 року світ побачив збірник поезій «Вік», який набув великої популярності серед громадськості, адже 1500 примірників майже повністю реалізували за півроку. На початку 1901 року було укладено і надіслано до цензурного комітету наступний том книги, який містив прозові твори українських письменників [2; 1зв].

Треба також додати, що до збірника «Вік» були включені літературні праці близької подруги Ольги Кобилянської Лесі Українки та її матері Олени Пчілки. Тому у квітні 1900 року Федір Матушевський звертався до неї з листом, щоб вирішити проблему укладання їх біографій для книги. Цей лист був надрукований у книзі Ольги Косач-Кривинюк «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» [7; 512–513].

Наприкінці XIX століття публіцист також листується з Наталією Кобринською. На жаль вдалося виявити лише один епістолярій письменниці. У ньому містяться невеликі, але цікаві, відомості про діяльність цієї особистості. Перебуваючи у Галичині, вона поширює серед місцевого населення та інтелігенції інформацію про українців, які проживають у Російській імперії. Також письменниця часто надсилала Федору Матушевському свої літературні праці [12; 1зв–2].

Протягом 1900 року публіцист, будучи студентом Дерптського університету і на деякий час залишивши Київ, підтримував зв'язок з Олександром Кониським, який був його учителем у Київській духовній семінарії. З двох кореспонденцій, знайдених у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, ми дізнаємося, що дописувачів об'єднували спільний напрям діяльності та почуття глибокої поваги і дружби. Основним сюжетом цих листів стали проблема становища видавництва «Вік» і розробка статуту для його перетворення у автономну видавничу спілку. Проект, представлений Олександром Кониським, отримав схвалення Федора Матушевського, позаяк він вважав справу видання книг для народу «найживущим та найкориснішим ділом» [5; 1зв–2]. Крім того, з кореспонденцій ми черпаємо відомості про те, що публіцист уклав біографію свого вчителя для прозової частини збірника «Вік» [4; 2], а також тісно співпрацював з «Літературно-Науковим Вісником», на сторінках якого у 1900–1901 роках друкував невеликі замітки.

Досить цікавим за змістом є лист, написаний Володимиром Винниченком. Його стан не задовільний: аркуші хоч і реставровані, але мають значні пошкодження, що дуже утруднюють прочитання тексту. Найвірогідніше цей лист написано у 1903 або на початку 1904 року. У ньому письменник просив Федора Матушевського дати відгук на свій новий твір: «Напи[сав] [повіс]ть «Заручини» і бачу, що ск[азав] тільки десяту долю того, щ[о] [хоті]в сказати. ... Посилаю її Вам. Прочитай[те] будь-ласка, як маєте ч[ас]» [10; 1зв]. Зі змісту бачимо, що Володимир Кирилович не дуже задоволений написаним. Він ділиться своїми думками, щодо

початкового змісту повісті: «Перш [як] ще я починав її і обдумував я хотів стільки і таке сказати, що [у] мене аж дух захоплювало, але [як] став писати і оглядівсь, що [х]очу писати і руки у мене опустились. І вийшов там пшик один. ... А хотілось міні уявити становище представника одного суспільства в чужому йому суспільстві і [н]авіть не тільки чужому, але й [воро]жому. Але цензура ... і т.д.» [10; 2].

Заслуговує на увагу інформація, виявлена у листі відомого українського драматурга Марка Кропивницького, що був надісланий Федору Матушевському у серпні 1906 року. Це повідомлення про його твір «Скрутна доба», який частинами друкувався на шпальтах полтавського часопису «Рідний Край» (починаючи з числа № 29). Хоча треба зауважити, що сам автор був незадоволений якістю надрукованого тексту. Проаналізувавши зміст кореспонденції, ми можемо зробити висновок, що Марко Кропивницький був яскравим представником української інтелігенції, для якого література рідною мовою була на першому місці. «Ніколи я не важився і не згоджувався писати по московському, до чого мене покликали не раз і столичні і окраїнні часописи...», – писав він Федору Павловичу [3; 1].

У 1911 році публіцист отримав листа приватного характеру від Олександра Олесея. Цікавим моментом цього епістолярію є характеристика рівня національної свідомості української інтелігенції на початку ХХ століття. «В останні часи, – пише письменник, – намічаю я в очах найбільш цінної частини нашого громадянства тавро якоїсь безнадійності, вірніше розчарування. Здається, що ось-ось оці, що в своїх руках одержали і керму і весла, раптом кинуть і те, і друге і підуть кожний в свою печеру доживати віку» [14; 2]. Тут же маємо відомості про зростання числа передплатників газети «Рада», що, на думку Олександра Олесея, є показником «недаремності праці» громадських діячів початку ХХ століття.

Наприкінці слід зазначити, що в особовому фонді Федора Павловича Матушевського, виявленому у Центральному історичному архіві України, також зберігається значна кількість фотографій письменників. Це портрети Наталії Кобринської та Ольги Кобилянської з автографами, зокрема на звороті картки першої написано: «Парисові на спомин» [12; 3зв]. Тут же маємо знімок похорону Бориса Грінченка та літографію будинку Пантелеймона Куліша в селі Мотронівка Полтавської губернії з підписом Марії Миколаївни Грінченко [див.: 15, 16]. Ще одною важливою знахідкою є брошура Бориса Грінченка «П. А. Кулиш. Биографический очерк» (1899р.) з помітками на полях [див.: 17].

Підсумовуючи, слід сказати, що листування нині призабутого громадсько-політичного діяча та редактора Федора Павловича Матушевського з українськими письменниками, виявлене у фондах архівів міста Києва, має значну інформативну цінність. У ньому вміщено велику кількість цікавих відомостей, що дозволяють уточнити ряд фактів життєвого та творчого шляху відомих вітчизняних літераторів, визначити обставини написання окремих літературних праць. Незважаючи на незадовільний стан деяких кореспонденцій, зафіксована у них інформація дає змогу глибше та ґрунтовніше дослідити особливості культурного життя та літературного процесу в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Як джерело розглянутий комплекс листів буде цікавим для філологів, дослідників історії літератури та джерелознавців.

Література:

1. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі ІЛ НАН України). – Ф. 14. – Од. зб. 1133 – 2 арк.
2. ІЛ НАН України. – Ф. 14. – Од. зб. 1135. – 2 арк.
3. ІЛ НАН України. – Ф. 29. – Од. зб. 58. – 2 арк.
4. ІЛ НАН України. – Ф. 77. – Од. зб. 96. – 2 арк.
5. ІЛ НАН України. – Ф. 77. – Од. зб. 97. – 2 арк.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Ф. III – № № 38690–38704 (Листи Ф. П. Матушевського до Б. Д. Грінченка 4 лютого 1902 р. – 17 травня 1910 р.) – 21 арк.
7. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / Ольга Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк, 1970 – 927 с.

8. Руденко О.Ю. «Наш перший мученик преси» (Федір Павлович Матушевський) / О.Ю. Руденко // Україна ХХ століття : культура, ідеологія, політика : [зб. статей]. – К. : Інститут історії НАН України, 2001. – Вип. 4. – С. 84–106.
9. Старовойтенко І.М. Листування Євгена Чикаленка як історичне джерело / І.М. Старовойтенко // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2004. – 322 с.
10. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 1. – 2 арк.
11. ЦДІА України. – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 2. – 8 арк.
12. ЦДІА України. – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 4. – 3 арк.
13. ЦДІА України. – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 5. – 7 арк.
14. ЦДІА України. – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 6. – 2 арк.
15. ЦДІА України. – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 13. – 1 арк.
16. ЦДІА України. – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 15. – 1 арк.
17. ЦДІА України. – Ф. 537. – Оп.1. – Спр. 16. – 46 арк.
18. Швидкий В. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті роки) / В. Швидкий. – К., 2002. – 358 с.

F. P. Matushevsky's Correspondence with the Ukrainian Writers in the Kyiv Archives' Funds

The source study analysis of the correspondence of F.P. Matushevsky with the famous Ukrainian writers is carried out in the article. Basic plots and themes of the letters are described. Significance and informative value of this correspondence for the study of cultural life and literary process in Ukraine during the XIX – the beginning of the XX century are determined by the author of the article.

Тетяна Голяк (Київ)

ДО ПИТАННЯ КОМПОЗИЦІЇ БАГАТОТОМНИХ ВИДАНЬ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА

У зв'язку з потребою науково перевіреного академічного видання спадщини Івана Франка постав ряд питань текстологічно-едиційного характеру. Одна з наріжних проблем – проблема принципів розташування матеріалу, яку порушували у своїх дослідженнях Михайло Бернштейн, Олена Білявська, Надія Вишневська, Петро Волинський та ін. Незважаючи на те, що свого часу було здійснено видання творів митця у 30-ти, 20-ти, 50-ти томах, 10-ти томах російською мовою, це питання на сьогодні остаточно не розв'язане. Цим обґрунтована актуальність дослідження.

Текстологи виділяють хронологічний та історичний принципи укладання матеріалу. Йдучи за історичним принципом, упорядники мають зберегти всі авторські збірки згідно з останньою творчою волею письменника. Жанрово-хронологічний принцип передбачає розташування матеріалу в хронологічному порядку в межах одного жанру. Найбільш універсальним вважається жанрово-хронологічний принцип, проте і він не повністю враховує видавничі нюанси.

Питання принципів укладання матеріалу у багатотомних виданнях Івана Франка вирішувалося по-різному.

Першим знаковим виданням творів митця стало 30-томне видання 1924–1929 років, здійснене видавництвами «Рух» та «Книгоспілка». Перші 9 томів видання присвячено малій прозі. Упорядник Іван Лизанівський розв'язав проблему композиції, не дотримавшись жодного з принципів упорядкування матеріалу. Взавши за основу прижиттєві збірки оповідань письменника, він доповнив їх схожими за змістом творами, що призвело до руйнації авторських прозових збірок, за винятком збірок «З бурливих літ» (у виданні вона має назву «З бурхливих літ»), «Рутенці», «Сім казок» та «Місія. Чума. Казки і сатири». У зв'язку з цим,